

**ФОРМИ СПРОТИВУ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА ПОЛІТИЦІ
«ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬ» У 1930–1932 РОКАХ**

Розглянуто причини антирадянських повстань в 1930–1932 рр., проаналізовано існуючу статистику кількості бунтів. Акцентується увага на активних та пасивних формах опору селянства, досліджено роль жінок у цих повстаннях. Значну увагу приділено «волинкам» як характерній формі спротиву колективізації. Акцентовано на масовості повстанського руху в УРСР.

Ключові слова: колективізація, хлібозаготівлі, повстання, «волинки», українське жіноцтво, ДПУ, УРСР.

Центром опору більшовицькій політиці завжди було українське село. Зумисне знецінення сільськогосподарської продукції, насильницька колективізація та розкуркулення зустрічали активний опір українських селян. Спротив радянській владі у 1930-х рр. сьогодні активно досліджують вітчизняні та зарубіжні дослідники. Окремі аспекти висвітлені у працях В. Марочко [1], С. Кульчицького [2], С. Білана [3], В. Сергійчука [4] та В. Даниленка [5].

Метою даної статті є визначення характерних особливостей розгортання антирадянських повстань на території УРСР в 1930–1932 рр.

«Соціалістичне будівництво» на селі здійснювалося всупереч волі основної маси селянства, яке бажало господарювати самостійно, на своїй землі і з власними засобами виробництва. Примушуючи селян працювати артільно і забираючи у них без відшкодування основну частину виробленої продукції, сталінська держава спричиняла кризову ситуацію.

У процесі колективізації із селянства виокремились дві соціальні групи – одноосібники, які відмовились вступати до колгоспу, та колгоспники. Не бажаючи перетворитися на старців, селяни-власники всіма засобами опиралися тиску держави. А вона наполегливо організовувала «колгоспний рух», не зупиняючись перед найбільш жорстокими засобами силового впливу на політичне розпорошених, ізольованих у своїх селах, але рішуче настроєних проти колективізації селян. У хвилину відвертості головний натхненник і організатор колгоспного ладу Й. Сталін визнав колосальні масштаби опору, який чинило селянство очолюваній ним армії колективістів [6, с. 385]. Розпочавшись у грудні 1929 р., в січні-лютому 1930 р. повстання стали масовими, охопивши фактично всю Україну від Старобільської округи до Шепетівки. Державне політичне управління (ДПУ) називало селянські повстання «куркульською контрреволюцією», визнавши їхній антирадянський характер. Упродовж грудня 1929 р. органи ДПУ заарештували 93-х повсталих, однак у січні 1930 р. відбулося 15 масових повстань, у яких брало участь 2,5 тис. селян [1, с. 10-11].

Для комуністичної верхівки колективізація селянства стала тільки сходиною до повної ліквідації приватної власності. Новостворені колгоспи повинні були згодом змінитись, перерости в дещо інше – радгоспи. Це втілювалось у двох різних видах: 1) створення великих колгоспів, які інколи могли охоплювати цілі райони; 2) виникнення аграрно-індустріальних комбінатів.

У цьому процесі значну роль правляча верхівка виділяла жіноцтву. Жінок-колгоспниць почали залучати до партійних структур. На початок 1929 р. в колгоспах України працювало 250 тис. жінок або 40% всього дорослого населення. За допомогою щойно «колективізованих» селянок радянська влада планувала просувати подальшу колективізацію. Для цього в колгоспах утворювалися спеціальні жіночі виробничі наради, кращих ударниць преміювали, запроваджувалась охорона праці жінок. Однак, соціальний захист колгоспниць був недосконалим, відбувалась певна

дискримінація їхньої праці, недостатнім було соціальне забезпечення жінок-інвалідів [7, с. 11].

Попри деякі стимули, участь жінок у діяльності комуністичної партії та комсомолу залишалася незначною. Допоки владні органи шукали нові засоби мотивації, селянство загалом вже намагалось боротись і чинити опір безглуздим задумкам зверху. Окрім колективізації та кампанії розкуркулення, українські селяни страждали ще від інших «супутніх» акцій: конфіскації хлібних ресурсів шляхом обшуків та реквізицій; закриття церков та арештів священників; збору утильсировини (зняття і здача могильних надгробків, хрестів та церковних дзвонів тощо). Такі дії викликали масове невдоволення і провокували соціальні вибухи.

Піком селянських повстань став 1930 р. взимку-навесні практично вся територія України огорнув стихійний рух протесту, який набрав форми відкритого протистояння. У період з 20 лютого до 2 квітня 1930 р. у 41 окрузі республіки було зафіксовано 1 716 масових виступів селян, у т.ч. в Бердичівській окрузі – 130, Вінницькій – 68, Волинській – 36, Дніпропетровській – 81, Київській – 62, Криворізькій – 44, Одеській – 48, Прилуцькій – 107, Тульчинській – 146, Шепетівській – 251 тощо. Безпосередні приводи до заворушень у різних місцях відрізнялися (наїзд бригади для «мобілізації посівного матеріалу», насильне нав'язування селянам колективного способу господарювання, закриття церкви або ж арешти «контрреволюційного активу»), проте всіх їх об'єднувало виразне антирадянське та антикомуністичне спрямування. Скрізь однаковими були й гасла повсталих – «Геть колективізацію!», «Нам не треба радянської влади, яка грабує селян!», «Геть комуністів, котрі ведуть країну до загибелі!», «Повернути куркулів – ми всі рівні!», «Припинити закриття церков!». Поряд із цим лунали й національні гасла – «Геть радянську владу – нехай живе самостійна Україна!», «За самостійну Україну!» тощо [8, с. 413]. Подібні повстання були не рідкістю, що свідчить про ставлення до радянської влади, зокрема до колективізації та встановленого плану вивозу хліба.

Для боротьби з повстанцями було організовано оперативний штаб, а райони селянських заворушень поділено на сектори ДПУ. З 1 лютого по 15 березня 1930 р. ДПУ вдалося арештувати 25 тис. «заколотників», викрити та ліквідувати 36 «контрреволюційних куркульських і терористичних груп», розстріляти 656 осіб, відправити до таборів 3 673 чол., виселити «адмінпорядком» 5580 повстанців. Взагалі ж упродовж місяця було виселено 17 602 «куркульських» сімей, всього 88 657 осіб. ДПУ повідомляло про те, що 25 березня 1930 р. ним заплановано «чистку» прикордонних округів України від 15 тис. повстанців [1, с. 11].

Опір селян виявлявся в різних формах. Загалом він відзначився неорганізованістю але його сила полягала в масовості. Масовість допомагала селянам долати страх перед розкуркуленням. Збройний опір селян не набув великого поширення. По-перше, зброя, що залишалася від воєнних часів, попередньо «викачана» із села чекістами. По-друге, умови для розгортання партизанської війни були несприятливими. Суцільна колективізація розгорталася в степовій і лісостеповій зоні, де партизанським загонам важко було розгорнутися. Місцевість всюди була перенасичена військовими гарнізонами, готовими до ліквідації «спалахів бандитизму». У Червоно-Повстанському районі на Одещині повстанцям вдалося на кілька днів захопити великі села (Яськи, Градениці, Троїцьке) але цей спалах місцева влада придушила у зародку. На Чернігівщині і Дніпропетровщині до ліквідації збройних повстань задіяли регулярні війська. Та найчастіше селянство висловлювало свій протест проти колективізації у мирних формах. Особливо дошкульними для місцевої влади були так звані «баб'ячі бунти»: селянки, яким нічим було годувати дітей, відстоювали своє право на власну корову, дрібну худобу і птицю [2, с. 369]. Як це було і в минулі роки, найактивнішу роль у селянських виступах відіграло жіноцтво.

Ставлення владних структур та прорадянського елемента до жінок – представниць різних верств сільського населення було неоднаковим, спостерігалась посилена підтримка незаможних селян. Антагоністичні відносини склалися із частиною сільської інтелігенції, вчителями, які не підтримували політику партії. Із розгортанням жорстких хлібозаготівельних кампаній почали потерпати навіть партійні функціонери. Становище сільського медичного персоналу просто ігнорувалось [7, с. 12]. Попри встановлене юридичне рівноправ'я, соціальний статус жінки все ще не міг порівнятися з чоловічим, та й сама жінка на рівні суспільної свідомості все ще сприймалася залежною від батьків, чоловіків, які формально несли за неї відповідальність. Користуючись цією своєю вимушеною «перевагою», зокрема не побоюючись, як чоловіки, жорстоких репресій з боку влади, саме жінки в цей період виступали «застрільницями» більшості «волинок», у той час, як їхні чоловіки (насамперед перемінний склад, нагляд за яким у цей час був значно посилений) демонстрували свою начебто непричетність до цих акцій. Утім, лише до певного часу, адже розпочавшись як суто жіночі, «волинки», зазвичай, швидко переростали в загальні повстання селян. Перемінники подекуди відігравали активну і навіть керівну роль у таких виступах селян [8, с. 412]. Перші «волинки» розпочалися в селах Петровського району Дніпровщини й перекинулись на інші райони, охопивши 76 сіл. Села Нікопольського, Апостолівського, Широківського, Софіївського, П'ятихатського, Божедарівського, Долинського районів ще на початку 20-х рр. виступали проти комуністів. Заворушення охопило сотні сіл, у яких брали участь від 40 до 1 000 осіб, переважно жінки. Вони вимагали повернення реманенту, худоби, насіння, мотивуючи вихід з колгоспу примусовим характером їх створення. Селяни сіл Городище Нікопольського та Широке Широківського району висунули такі вимоги: «розпустити комсомол, щоб не шпигувати серед селян», ліквідувати колгоспи, комітети незаможних селян, прибрати міліцію, надати виборчі права куркулям, повернути розкуркулених, у випадку смерті розкуркулених віддати їхнє майно їхнім дітям або родичам, «вигнати всіх людей, які живуть у куркульських хатах», звільнити засуджених та арештованих селян, скасувати експертне оподаткування, відновити церкви, «постановити, щоб до церкви місцева влада не втручалась» [1, с. 14]. Інколи жінки починали дотримуватись певної тактики: спочатку переходили в наступ на колгосп, а якщо комуністи, комсомольці, члени сільради та комітету незаможних селян атакували їх, то чоловіки збиралися на захист своїх жінок. Подібна тактика була спрямована на те, щоб запобігти втручанням військових сил, і вона нерідко завершувалася успіхом.

Одна із причин, чому жінки були так вороже налаштовані до колгоспів полягала, можливо, в тому, що вони традиційно доглядали сільськогосподарську худобу і «залежали» від своїх корів, оскільки потребували молока для дітей. Створення колгоспів, куди доводилося віддавати власну худобу, загрожувало, таким чином, сімейному благополуччю.

Голодування українського селянства було ретельно сплановане і проходило у руслі всесоюзної хлібозаготівельної кампанії. Звичайно, що значна кількість господарств не могла виконати план, і керівники Об'єднаного державного політичного управління (ОДПУ) були ознайомлені з тяжкою ситуацією на селі.

Спротив українських селян владі у 1932 р. виявляв себе у різних формах. Перша з них – масова втеча селян з колгоспів у міста, причому найбільш активної та працездатної частини сільського населення. Друга форма спротиву – це виходи з колгоспів. Тільки за перше півріччя 1932 р. кількість колективізованих господарств в Україні скоротилася на 41,2 тисячі. Так, у Вінницькій області за червень 1932 р. було зареєстровано 10 079 заяв, у Харківській – 3 792, у Київській – 3 325. У липні 1932 р. ці тенденції посилювалися. За першу декаду липня (відповідно до даних ОДПУ) було подано 13 743 заяви. Із них: у Вінницькій області – 7 720, Харківській – 3 579,

Київській – 1 377 [6, с. 401]. Десятки колгоспів узагалі самочинно припинили існування. Третя форма спротиву – це відверте і так само масове небажання збирати врожай у колгоспах, що зафіксовано партійними документами найвищого рівня. Четверта форма – це відкриті масові виступи проти влади. Так, тільки в першому кварталі 1932 року зафіксовані 257 таких виступів, в яких брали участь 23 946 осіб. І, нарешті, п'ята форма – це збройна боротьба з радянською владою.

У 1932 р. в різних регіонах України режим змушений придушувати масові виступи, «волинки», які ставали відчайдушними спробами доведених до межі голоду українських селян не стільки відстояти свої права, як просто вижити. Голодуючі селяни опиралися вивезенню хліба в рахунок заготівель, нападали на зерносховища, магазини, комори спиртзаводів чи винокурень де зберігалось, часто просто неба, відібране зерно. Продовжували поширюватися листівки із закликами до боротьби із комуністичним режимом. За перші сім місяців 1932 р. органи ДПУ зафіксували в УСРР понад 900 масових протестних виступів, що становило понад 56% усіх анти-владних виступів у СРСР за цей час.

Основними були пасивні форми спротиву: приховування від конфіскацій харчів, затягування із вивезенням зерна, призупинення діяльності «червоних валок» тощо. Навіть на рівні місцевого партійного і радянського керівництва був спротив. Улітку-восени 1932 року в Україні близько 500 сіл, колгоспів, відмовлялися від нав'язуваних хлібозаготівельних планів, організовували мітинги. І це під тиском вищого партійного керівництва, яке примушувало до прийняття планів прямими погрозами і терором.

ДПУ намагались проаналізувати стан колективізації українського села. З цією метою відслідковувалися показники багатьох колгоспів, розташованих у різних економічних зонах України. До уваги бралися Правобережжя й Лівобережжя України та степова зона. При масовій колективізації на селі мали місце і виключення окремих селянських господарств із колгоспів. Втечі з колгоспів, вихід або виключення з них окремих господарств, низький рівень продуктивності і оплати праці, що кидало село у дедалі глибшу соціальну прірву, свідчили для ДПУ лише одне: потрібно вживати якихось радикальних заходів, рішучих і однозначно силових. Існують архівні дані щодо причин виходу із колгоспів та соціального стану тих, хто заважився на такий крок. За статистикою органів ДПУ, трудову дисципліну в колгоспах найчастіше порушували бідняки, трохи менше – середняки, не порушували – батраки. «Разложенческую» роботу, тобто агітацію проти колективізації, проводили переважно середняки, зрідка – бідняки і зовсім цього не робили батраки – найбільш неімущі селяни. Колгоспними активістами на початку 1932 р. були бідняки та батраки (73%). Неважко переконатись, на кого саме могла надалі розраховувати радянська влада, як не на цю найбільш нездолену і зацьковану безвихідною бідністю категорію населення [5, с. 101].

Отже, спротив українського селянства колективізації почався відразу після перших спроб радянської влади привласнити землю, худобу та реманент шляхом колективізації. Хоча такі повстання були характерним явищем не тільки на території УСРР, а й в інших республіках Радянського Союзу, та все ж подібного масштабу більше ніде не було, та і цілі повстанських загонів були спрямовані не лише проти насильницької колективізації, а й за самостійність України. Саме боротьба проти виконання сталінських постанов стала однією з причин вчинення злочину геноциду проти української нації. Не дивлячись на придушення повстань репресивними органами, спроби порятунку себе та власної землі не припинялись, кожен намагався зберегти свою частинку автономії у вигляді шматочка землі біля хати. Намагаючись тримати свої сім'ї подалі від держави, яка тепер втілилась у машинно-тракторні станції і колгоспи, населення часто вдавалося до форм пасивного протесту у вигляді продажу чи забою худоби. Батьки та чоловіки підштовхували своїх дружин і доньок

до боротьби із партійними активістами, адже вважали, що їх не будуть судити. Важливо, що у селян було мало зброї і вони були погано організовані. У державі фактично була монополія на вогнепальну зброю і боєприпаси. Але попри це, спонтанно йшло наростання повстанських настроїв, які несли загрозу колгоспному ладу та радянському устрою в українських селах.

1. *Марочко В. І.* Голодомор 1932–1933 рр. / Василь Марочко. Київ, 2007. 64 с.
2. *Кульчицький С. В.* Опір селянства суцільній колективізації // Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки / С.І. Білокінь, О.М. Веселова, Т.В. Вронська, О.І. Ганжа, В.В. Головка та ін.; відп. ред. В.М. Литвин. Київ: Наукова думка, 2003. С. 366-385.
3. *Білан С. О.* Аграрна політика радянського уряду та її наслідки в Україні. Ніжин: ПП Лисенко, 2011. 274 с.
4. *Сергійчук В.* Як нас морили голодом. Вид. 3-е, доповнене. К.: ПП Сергійчук М.І., 2006. 392 с.
5. *Даниленко В. М.* Відображення Голодомору 1932–1933 років в Україні у матеріалах радянських спецслужб. // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. [Київ, 15 листопада 2002 р.]. Київ, 2003. С. 99-106.
6. *Кульчицький С. В.* Криза колгоспного ладу // Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки / С.І. Білокінь, О.М. Веселова, Т.В. Вронська, О.І. Ганжа, В.В. Головка та ін.; відп. ред. В.М. Литвин. Київ: Наукова думка, 2003. С. 385-403.
7. *Булгакова А. В.* Жіноцтво українського села часів Голодомору 1932–1933 рр.: соціально-економічний та духовний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / А. В. Булгакова. Київ, 2015. 19 с.
8. *Гриневиц Л. В.* Участь військ ДПУ та РСЧА в антиселянських акціях 1930 р. // Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки / С.І. Білокінь, О.М. Веселова, Т.В. Вронська, О.І. Ганжа, В.В. Головка та ін.; відп. ред. В.М. Литвин. Київ: Наукова думка, 2003. С. 403-416.

References

1. *Marochko V. I.* Holodomor 1932–1933 rr. / Vasyly Marochko. Kyiv, 2007. 64 s.
2. *Kulchytskyi S. V.* Opir selianstva sutsilnii kolektyvizatsii // Holod 1932–1933 rokiv v Ukraini: prychny ta naslidky / S.I. Bilokin, O.M. Veselova, T.V. Vronska, O.I. Hanzha, V.V. Holovko ta in.; vidp. red. V.M. Lytvyn. Kyiv: Naukova dumka, 2003. S. 366-385.
3. *Bilan S. O.* Ahrarna polityka radianskoho uriadu ta yii naslidky v Ukraini. Nizhyn: PP Lysenko, 2011. 274 s.
4. *Serhiichuk V.* Yak nas moryly holodom. Vyd. 3-e, dopovnene. K.: PP Serhiichuk M.I., 2006. 392 s.
5. *Danylenko V. M.* Vidobrazhennia Holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini u materialakh radianskykh spetssluzhb. // Materialy Vseukrainskoi naukovoї konferentsii. [Kyiv, 15 lystopada 2002 r.]. Kyiv, 2003. S. 99-106.
6. *Kulchytskyi S. V.* Kryza kolhospnogo ladu // Holod 1932–1933 rokiv v Ukraini: prychny ta naslidky / S.I. Bilokin, O.M. Veselova, T.V. Vronska, O.I. Hanzha, V.V. Holovko ta in.; vidp. red. V.M. Lytvyn. Kyiv: Naukova dumka, 2003. S. 385-403.
7. *Bulhakova A. V.* Zhinotstvo ukrainskoho sela chasiv Holodomoru 1932–1933 rr.: sotsialno-ekonomichni ta dukhovnyi aspekty: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk: spets. 07.00.01 «Istoriia Ukrainy» / A. V. Bulhakova. Kyiv, 2015. 19 s.
8. *Hrynevych L. V.* Uchast viisk DPU ta RSChA v antyselianskykh aktsiiakh 1930 r. // Holod 1932–1933 rokiv v Ukraini: prychny ta naslidky / S.I. Bilokin, O.M. Veselova, T.V. Vronska, O.I. Hanzha, V.V. Holovko ta in.; vidp. red. V.M. Lytvyn. Kyiv: Naukova dumka, 2003. S. 403-416.

Бедык Я. П.

Формы сопротивления украинского крестьянства политике «хлебозаготовок» в 1930-1932 годах.

Рассмотрены причины антисоветских восстаний в 1930–1933 годах, проанализирована существующая статистика количества организованных «вольнок» и бунтов. Акцентируется внимание на активных и пассивных формах сопротивления крестьянства, исследована роль женщин в этих восстаниях. Значительное внимание уделено «вольнкам» как характерной форме сопротивления коллективизации. Акцентировано на массовости повстанческого движения в УССР.

Ключевые слова: коллективизация, хлебозаготовки, восстания, «вольники», украинские женщины, ГПУ, УССР.

Bedyk Y. P.

Forms of resistance of the Ukrainian peasantry to the policy of "grain procurements" in 1930-1932.

The article deals the reasons of anti-Soviet uprisings in 1930–1933, analyzes the existing statistics of the number of organized «volynok» and rebellions. The emphasis is on the active and passive forms of resistance of the peasantry, the role of women in these uprisings was explored. Considerable attention is paid to "Volynka" as a characteristic form of resistance to collectivization. It is focused on the mass of the rebel movement in the Ukrainian SSR.

Keywords: collectivization, grain procurement, rebellion, "Volynka", Ukrainian women, DPU, Ukrainian SSR.

УДК 930.85 (477) 323.11«1930»

С.О. Білан

ДУХОВНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЕКСПЕРИМЕНТІВ ТА РЕПРЕСІЙ ПЕРЕДВОЄННОЇ ДОБИ

У статті розкрито характерні особливості ідейної боротьби у сфері культури та діяльності сільських закладів України впродовж 30-х рр. ХХ ст., коли держава офіційно переклала весь тягар соціально-побутових проблем на колгоспи, закріпивши в суспільній практиці пріоритети за матеріальною і виробничою сферою та відсунувши на другий план нематеріальну сферу – освіту, охорону здоров'я, мистецтво та культуру.

Ключові слова: тоталітарна держава, сільське населення, соціальні експерименти, духовне життя.

Особлива роль сільського господарства як постачальника сировини і споживача промислових товарів обумовлюється унікальним поєднанням в Україні сприятливих природно-кліматичних умов, вигідним геостратегічним положенням, наявністю величезного потенціалу харчових ресурсів, що в усі часи не втрачали своєї цінності. Проте, саме ці обставини зумовлювали бажання радянської та російської імперій не випускати зі свого складу Україну, безперешкодно користуватися її природними багатствами, денационалізувати й тримати в покорі населення.

Незважаючи на значну увагу вітчизняних істориків та іноземних учених до подій і процесів, пов'язаних із соціалістичними перетвореннями в українському селі, досі відкритими залишаються питання, відповіді на які потребують окремого комплексного дослідження. Переоцінка подій 1930-х років, що відбулася у зв'язку зі змінами ідейних засад і національним відродженням незалежної України, та швидке заповнення прогалів у політичній історії передвоєнної доби об'єктивно породжують потребу нових підходів до цього драматичного періоду.

Об'єктом якісно нового етапу в історіографічному осмисленні розвитку українського селянства, стали найрізноманітніші аспекти його соціально-економічного та національно-культурного життя. Серед праць сучасного періоду виділяються дослідження Ю. Борисова, В. Даниленка, Я. Мандрика, І. Романюка, М. Шитюка, в яких розкрито політичні, соціально-економічні та духовні аспекти колективізації, розкуркулення, голодомору, депортацій та репресій сільського населення України впродовж 30-х рр. ХХ ст. Значний інтерес представляють й дисертаційні роботи О. Акуніна, І. Біласа, Т. Вронської, М. Дорошка, О. Лукашевича, Я. Мандрика та В. Шарпатога. Однак, незважаючи на значну кількість праць, що прямо чи опосередковано торкаються обраної проблеми, у більшості з них вона висвітлюється фрагментарно.

Відтак, мета даної статті полягає в тому, щоб на основі критичного осмислення джерел і наукових публікацій всебічно розкрити соціальні основи національної самобутності українського селянства, ідейно-політичні причини їх руйнування сталінським тоталітарним режимом та деформації в національно-культурному, духовному житті сільського населення України.